

Jánosi Zoltán: *Barbárok hangszerén. Társadalom és antropológia XX. századi irodalmunk életműveiben*

Holnap Kiadó, Budapest, 2010, 288 l.

Babits Mihály csodálkozott el azon a *Puszták népéről* írt rövid esszéjében, hogy bár az Illyés regényszociográfiájában bemutatott tanyai cselédvilág légvonalban alig néhány kilométerre helyezkedik el saját gyermekkorának színhelyétől, mégis mintha egy távoli, idegen, egzotikus kontinens elevenedne meg a nagyhatású mű lapjain. Jánosi Zoltán ezen már a legkevésbé sem ütközik meg, sőt jóval távolabbra is merészkedik (többek között a *Puszták népét* is érintő) értelmezéseiben: a *Barbárok hangszerén* legfontosabb szövegei nem kevesebbet állítanak, mint hogy a Babits által pedzegetett párhuzam nem csupán az impresszionista kritika kívánalmainak megfelelő hangulatfestő hasonlatként szolgált, hanem nagyon is valós kapcsolatok húzódnak az egyes (egymástól akár több ezer kilométeres távolságban lévő), irodalmat is befolyásoló folklórhagyományok között. „A XX. század vége és a XXI. század eleje [ugyanis] – a reneszánsztól induló hagyományokon – rendkívüli mértékben kitágította az ember időélményét, és a rápillantani szándékozók számára közvetlen közelbe hozta a föld egymástól távol eső pontjainak és civilizációinak kultúráit”. (93.)

Ezen a nyomvonalon elindulva Jánosi arra keresi a választ a 2010-ben a Holnap Kiadó gondozásában megjelent esszé-, kritika- és tanulmánygyűjteményében, hogy mi az a közös nevező, amelyen keresztül együtt tárgyalhatóvá válnak a magyar népi hagyományból merítő (elsősorban a *bartóki modell* fogalma által összefoglalt) alkotások más kontinensek (főképp Afrika és Dél-Amerika) hasonló motiváltságú (tudniillik népi hagyománykincsből táplálkozó), a posztmodern fordulatot megelőlegező nagy műveivel. Már a kötet alcíme – *Társadalom és antropológia XX. századi irodalmunk életműveiben* – is árulkodik arról, hogy az elsődleges megközelítési mód nem a poétikai szövegvizsgálat szintjén keresendő: a szerző számára sokkal inkább egy stilisztikai szempontokat is figyelembe vevő, alapvetően mégis kontextuális, a szövegen kívül az annak létrejöttét motiváló tényezőkre összpontosító eljárás mód tűnik célra vezetőnek.

A kulturális antropológia irodalomtudományban való alkalmazása, bár nem előzmények nélkül való Magyarországon – lásd például Helikon 1999/4, szerk. N. Kovács Tímea –, ez idáig nem hódított kellő teret a szaktudományos diskurzusban. Jánosi szövegeiben (főleg a könyv középső, *Jajgató paradigmák* című ciklusában) újszerűnek tűnő megközelítésmódot kínál az olvasó számára, s az irodalom multikulturalitásának hangsúlyozása jegyében a társadalomtudományi megalapozottságot teszi meg gondolkodása kiindulópontjává. Könyvének legfontosabb „szereplői” – Nagy László, Tamási Áron, Illyés Gyula, Szilágyi Domokos stb. – közősek a tekintetben, hogy éppen a művészetüket meghatározó nemzeti folklórhagyomány révén kerülnek „közös platformra” a világirodalom periferikus tájairól érkező, mégis meghatározó áramlatokkal. Elsősorban a dél-amerikai mágikus realizmus tűnik rokon irányzatnak a szerző számára, azt azonban fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy

bár számtalan párhuzam található az elsősorban Márquez *Száz év magány* című alapműve révén ismertté vált paradigma és a modern magyar népi irodalom között, ezek a kapcsolódási pontok egymástól teljesen függetlenül, hasonló indíttatásból, mégis eltérő módon valósultak meg.

A periferiális léthelyzet, amely mind a gyarmati Dél-Amerikában, mind a feudális viszonyoktól szenvedő (később pedig szovjet érdekszférába vont) Kelet-Európában adott volt, sajátos, az irányadónak tekintett euroatlanti kánontól eltérő válaszokat váltott ki az említett két földrész művészeiből. A szerző Klaniczay Tibort, mint a „független” kánon tudatosítását sürgető egyik első kutatót idézi: „A kérdés véleményem szerint az, hogy van-e a kelet-európai irodalmaknak egy, a nagy nyugati irodalmakétól bizonyos fokig eltérő útja, [...] olyan sajátosságai [...], melyek a közös európai jelenségeknek a nyugat-európai fejlődéstől nem egy tekintetben eltérő, de a tudomány számára nem kevésbé értékes megnyilvánulásait hozták létre.” (96.) E kérdésfelvetésre válaszolva kerül a tanulmányok előterébe a két világháború között kibontakozó népi irodalom, amely a nyugati kánontól teljesen eltérő, inkább a már említett „gyarmati” irodalmakkal rokonítható eszközökkel tett sajátos javaslatot az irodalmi modernitás „nemzetre szabott” továbbvitelére. E ponton válik különösen jelentőssé a *bartóki modell* fogalmának diskurzusba emelése: a *Kőbegezdű* című kiváló összefoglaló tanulmányában a szerző a bartóki szemlélet irodalmi hatástörténetét teszi a vizsgálat tárgyává, s tematikai és formai jegyek felvillantásán keresztül igyekszik érzékeltetni a Németh Lászlótól (*Magyar műhely* című tanulmányában ő beszélt először „irodalmunk bartóki vonulatáról”) eredő megnevezés létjogosultságát. Bartók zenéjének irodalmi és kultúrantropológiai jelentősége szerinte (Ratkó József nyomán) abban keresendő, hogy „a magyar nép- (paraszt-)zenében föllelte és fölmutatta azt, ami közös a magyarságban nemcsak a többi néppel, hanem az egész világgal.” Így kerül egymás mellé a könyv tanulmányaiban Nagy László és Gabriel García Márquez; Sinka István és Bernard B. Dadié elefántcsontparti költő; József Attila és Federico García Lorca; stb. A párhuzamok, bár néha kissé túlhajtottnak tűnnek (főleg a Nagy László-tanulmányban), mégis elgondolkodtató, abszolút adekvát módon hozzák kontextusba az egymással vajmi kevés genetikus rokonságot mutató irodalmi hagyományokat. Antropológiai megközelítés lévén az összehasonlítás alapját a már említett „gyarmati” helyzet tudatosítása teremti meg. A kötet véleményem szerint legerősebb, *Jajgató paradigmák. A népi írók és a harmadik világ* című tanulmányában a jogosan felmerülő kérdésre, vagyis hogy milyen nézőpontból tekinthető a magyar népi irodalom a (szöveg tanulsága szerint mégoly nehezen is behatárolható) harmadik világbeli országok művészetével összevethetővé, Jánosi az egyes területek szociológiai-gazdasági hasonlóságaira hivatkozik. „[A]z ország [Magyarország] az utóbbi századok különböző periódusaiban kulturális, társadalmi és szociális tüneteiben többször is közel került a »gyarmat« fogalommal megjelölhető területek státusához. Gazdasági vagy szellemi-kulturális életében a (később) a »harmadik« világ vagy a »fejlődő országok« kategóriával megnevezett államokéval analóg vonások mutatkoztak meg.” (127.) A fenti gondolatmenet és a bartóki modell irodalmi jelentőségének „szintéziseként” válik a tanulmányban együtt értelmezhetővé a

magyarországi népi irodalom és például az afrikai fekete irodalom, vagy a dél-amerikai regény néphagyományokból (is) építkező vonulata. A folklórhagyomány mint a 20. századi magyar irodalom egyik elsődleges ihletforrása a tanulmányok nagy részében példákon keresztül jelenik meg az olvasó előtt. Illyés Gyula és Szőcs Géza finnugor tematikákból, formakincsből merítő verseinek elemzése, Szilágyi Domokos „barbár” hagyományokhoz visszatérő költészetének, vagy a korán elhunyt Ratkó József „hagyományélesztő” műveinek bemutatása mind-mind a bartóki modell kiszélesített értelmezéséhez vezethetők vissza.

A Kölcsey által is eszményített „nemzeti hagyományokhoz” való visszatérésen kívül erős összekötő kapcsot jelent az elemzett művek között a képviselőség felértékelődése, amely egyebek mellett láttatni engedi Jánosi Zoltán irodalmi értékrendjét is. Úgy a gyarmati államokban keletkezett bizonyos szövegek, mint a magyarországi alkotások egyik legfontosabb elemének tartja az önnön léthelyzetére reflektáló költő (vagy író) vers- (vagy próza-)beli állásfoglalását. Egy közelmúltban megjelent kritika a szerző „posztmodern-ellenességéről” beszél; talán nem egészen helytálló a (recenzens által egyébként nem is dehonesztáló értelemben használt) kifejezés, azt azonban nem vitathatjuk, hogy például a „prózaforradulat” szövegirodalma nem szerepel a nyíregyházi irodalomtörténész vizsgálódásainak homlokterében, nyilvánvalóan azért nem, mert kutatási területe és irányultsága nem ezekben a művekben véli felfedezni irodalomeszményének folytatását.

Az irodalom referencialitásának, a kontextus jelentőségének szükségszerű tudomásulvétele, bár jórészt a kötet előnyére válik, egyes szövegekben mégis túlzott kijelentésekre ragadtatják a szerzőt. Különösen az első ciklus esszéi bővelkednek az efféle állításokban: József Attila születésének századik évfordulójára írt eszme-futtatásában például, noha nem tudományos szöveg igényével íródott, helyenként zavaróan sommás, túlzásba vitt, már-már közhelyesnek tűnő mondatok zavarják meg a gondolatmenetet. Mint például: „Teremteni nemcsak poétikát, világot, hanem új országot is akart. A földkerekség egyik legszerencsétlenebb anyjából faragva mítoszt (»most látom, milyen óriás ő –«), a Mamává formálta a hazát. A mindenség húzott ujjára gyűrűt, hogy eljegyezze Magyarországgal. Az egyik legnagyobb magyar volt Széchenyi István után.” (27.) Nyilvánvaló, hogy az esszé műfaja teljesen eltérő szerzői hozzáállást igényel, mint egy irodalomtörténeti szaktanulmány, Jánosi esszéit ennek ellenére sem érzem elég meggyőzőnek, különösen annak fényében nem, hogy milyen magas mércét állított fel fent ismertett dolgozataival. Arról nem is beszélve, hogy Krúdy- és József Attila-esszéi alig-alig kapcsolódnak a kötet fő tematikájához, így talán ajánlatosabb lett volna kihagyni őket ebből a gyűjteményből.

A *Barbárok hangszerén*-t összességében kiváló kötetnek tartom, amely (számomra legalábbis) igen újszerű, innovatív szempontokat vezet be a 20. századi irodalomról való gondolkodásunkba. A kifogásolt esszéisztikus szövegektől eltekintve úgy gondolom, Jánosi Zoltán könyve kikerülhetetlen a bartóki modell hatástörténetét vizsgáló kutatók számára.

Reichert Gábor